

VU Research Portal

Importing God

Koning, D.T.

2011

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Koning, D. T. (2011). *Importing God: The Mission of the Ghanaian Adventist Church and Other Immigrant Churches in the Netherlands*. [PhD-Thesis – Research external, graduation internal, Vrije Universiteit Amsterdam]. Eigen Beheer.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Nederlandse samenvatting

De grootste christelijke gemeenschappen van vandaag zijn te vinden in Afrika, Latijns-Amerika en Azië. Hiermee 'verkleurt' niet alleen het christendom, maar ook de christelijke zendeling. Volgens sommige missiologen (e.g. Keyes 1983) zijn we in een fase van de zendingsgeschiedenis beland waarin het centrum van zending in de niet-westerse wereld ligt. Niet-westerse zendingen zijn actief in hun eigen land en overschrijden nationale grenzen om elders in de wereld het evangelie te verkondigen. In dit onderzoek heb ik in het bijzonder gekeken naar niet-westerse zending die plaatsvindt in het Westen. Dit type van zending wordt ook wel aangeduid met de (niet onbetwiste) term 'omgekeerde zending' (reversed mission), om aan te geven dat er historisch gezien sprake is van een omkering van de rollen van zender en ontvanger.

'Omgekeerde zending' wordt sinds kort steeds vaker een onderwerp van onderzoek. In de nog relatief schaarse hoeveelheid empirische studies zijn enkele gedeelde conclusies te ontwaren. Ten eerste wordt geconstateerd dat onder niet-westerse christenen die in het Westen wonen, inderdaad de wens bestaat om westerlingen, die het geloof zijn kwijtgeraakt, te evangeliseren. Daarnaast is de algemene bevinding dat deze wens uiteindelijk geen werkelijkheid wordt. Met andere woorden, het lukt niet om de kerken vol te krijgen met autochtone Europeanen of Amerikanen.

Dit proefschrift, dat als titel draagt "Het importeren van God: De missie van de Ghanese Adventkerk en andere migrantenkerken in Nederland", heeft gestalte gekregen tegen de achtergrond van deze conclusies en de achterliggende studies. Generaliserend gesproken, kunnen deze studies worden gekarakteriseerd door een drietal punten. Ten eerste kijken zij voornamelijk naar (Afrikaanse) pinksterkerken. Daarnaast letten zij meer op 'omgekeerde zending' dan op zending onder migranten. Tot slot wordt er weinig systematische aandacht geschonken aan het verklaren van het gebrek aan 'succes' in het bereiken van westerlingen, buiten dat dit vaak in verband wordt gebracht met de marginale sociaal-economische status van niet-westerse (migranten)zendingen. Om het zicht op de zending van niet-westerse zendingen in het westen te vergroten, heb ik in dit onderzoek daarom vooral gekeken naar andere kerken dan pinksterkerken, gelet op zowel 'omgekeerde zending' als zending onder migranten en gestreefd naar het vinden van verklaringen.

De casus van mijn studie bestaat uit migrantenkerken in Nederland. Er zijn naar schatting meer dan een half miljoen niet-westerse migrantenchristenen in Nederland (Stoffels 2008: 15), ongeveer 900 migrantenkerken en 200 kerken die diensten aanbieden in een andere taal dan het Nederlands (Van den Broek 2004). Deze kerken zijn zeer divers qua etnische en theologische achtergrond - een diversiteit die ik tot uiting heb willen laten komen in het selecteren van specifieke gemeenschappen voor dit onderzoek. Mijn voornaamste case study is de kerk van de Ghanese zevende-dags adventisten in Amsterdam Zuidoost. Daarnaast heb ik 14 andere migrantenkerken bestudeerd.

In mijn onderzoek ben ik ervan uitgegaan dat zending kan worden opgevat als een dynamiek van in- en uitsluiting. Ik heb daarom het begrip van 'grenzen' (boundaries) gehanteerd om inzicht te krijgen in de manieren waarop zending in verschillende contexten vorm krijgt. Grenzen spelen een rol wanneer wordt gesproken over wie wel en wie niet behoort te worden bekeerd, maar ook in de lokalisering van zendingsactiviteiten en in het proces en de vormen van bekering of het uitblijven daarvan in reactie op zending. Zowel zender als ontvanger bedenken en handelen in zich steeds ontwikkelende

afbakeningen van grenzen, waardoor de zendingsdynamiek een kruispunt wordt van in- en uitsluiting.

Het empirische deel van dit proefschrift bestaat uit vier onderdelen: een introductie in de onderzochte migrantenkerken (hoofdstuk 2), een studie van zendingsdiscours (hoofdstuk 3 en 4), zendingspraktijk (hoofdstuk 5 en 6) en bekering (hoofdstuk 7 en 8). In de hoofdstukken over zendingsdiscours werd bevonden dat de meeste migrantenkerken hun zendingsagenda niet primair richtten op autochtone Nederlanders, maar definieerden binnen de etnische en/of taalkundige grenzen van groepen die zij zelf vertegenwoordigden. In veel gevallen had dit te maken met machtsrelaties binnen de eigen etnische en/of taalkundige groep. Voor de Ghanese adventisten in Amsterdam Zuidoost waren Ghanezen in Nederland de belangrijkste doelgroep. Zij trokken duidelijke symbolische grenzen bij het beschrijven van niet-adventistische Ghaneese christenen qua spirituele, morele en dogmatische verschillen. Dit discours ontstond in de context van het feit dat de Ghanese adventisten een minderheid vormden temidden van een overwegend Pentecostale/charismatische Ghanese migrantengemeenschap. Er was competitie. Leaders van Ghanese pinksterkerken werden afgeschilderd als zijnde bang voor de 'waarheid' van de adventisten. Deze zogenaamd geldbeluste leaders zouden daarom doelbewust de evangelisatie-activiteiten van de Ghanese adventisten blokkeren en hun volgelingen afhouden van het bezoeken van de Adventkerk. Bovendien stonden ook de Ghanese adventisten bloot aan het alomtegenwoordige 'pinkstergevaar' en moest hen bijvoorbeeld geleerd worden dat zij niet in tongen moesten bidden en niet naar pinksterdominees moesten gaan voor gebed. Kortom, de kerkelijke minderheidspositie van de Ghanese adventisten in de Ghanese gemeenschap produceerde de nadruk op het bereiken van juist die gemeenschap: evangelisatie was een vorm van verdediging en verovering. Deze dynamiek bleek geen unicum te zijn. Het belang van de verhoudingen tussen religieuze minderheden en meerderheden binnen de etnische groep en de etniserende effecten daarvan op de zendingsagenda was een terugkerend patroon. Zo richtte de Ethiopische evangelicale kerk zich op de veelal Koptisch Orthodoxe Ethiopiërs, de Turkse ministry zich op de overwegend islamitische Turkse gemeenschap, en de Japanse protestantse kerk zich op de voornamelijk boeddhistische/seculiere mede-Japanners in Nederland. De religieuze samenstelling van de etnische groep en de daarmee gepaard gaande machtsrelaties was een belangrijk gegeven in de ontwikkeling van de zendingsdoelen van migrantenkerken.

Een hieraan gerelateerde factor die mede ten grondslag lag aan de zendingsfocus op de eigen etnische groep, was het feit dat migrantenchristenen vaak van kerk wisselden of helemaal niet meer naar de kerk gingen. Soms had dit een economische oorzaak. In het geval van de Ghanese adventisten was de voor hen centrale religieuze praktijk van het onderhouden van de sabbat vaak lastig vol te houden, met name voor ongedocumenteerden die weinig macht hadden om hun werkuren te bepalen. Leaders van andere kerken noemden ook het gegeven van het drukke werkleven van migranten als verklaring van hun afwezigheid in de kerk. Een ander vaak genoemd punt was dat migrantenchristenen kerken opzochten waar ze in hun eigen taal en cultuur God konden aanbidden. In sommige gevallen behelste dit een wisseling van kerk. Zo zijn er heel wat Ghanese adventisten in Ghanese pinksterkerken terechtgekomen toen er nog geen Ghanese Adventkerk was. Kerkleiders benadrukten ook de invloed van de secularisering in Nederland en diverse logistieke problemen als oorzaak van de vele 'drop-outs'. Vanuit

een sterke verbondenheid met hun voormalige kerkgenoten, richtten verschillende kerkleiders zich met name op deze, binnen de eigen etnische gemeenschap behorende groep.

Een derde factor die belangrijk was in de ontwikkeling van een etnisch georiënteerde zendingsdrang was het deelhebben aan een wereldwijde, gevestigde denominatie. Diverse migrantenkerken maakten deel uit van een dergelijke structuur en het bleek dat deze kerken veelal ontstaan waren op initiatief van of in samenspraak met de hogere bestuursniveaus van hun denominatie. Dit gold bijvoorbeeld voor de Perzisch-sprekende Jehova's Getuigen, de Kaapverdiaanse gemeente van de Kerk van de Nazarener en de Chaldeeuwse en Spaans-sprekende katholieken. Nationaal en internationaal leiderschap van de respectievelijke denominaties had deze kerken laten ontstaan om specifieke etnische migrantengroepen te bedienen. De migrantenkerken kregen deze specifieke rol toebedeeld binnen de bredere, wereldwijde kerkgemeenschap waar zij deel van uitmaakten. Deze dynamiek verklaarde ook waarom de Ghanese adventisten zo'n etnische en lokale zendingsagenda (d.w.z. Ghanezen in Nederland) hadden in tegenstelling tot de vaak sterk internationaal georiënteerde Ghanese pinksterkerken. Deelname aan een wereldwijde denominatie maakte dat de Ghanese adventisten ondanks hun lokale, etnische focus toch allerlei transnationale relaties onderhielden. Daarnaast verwierven zij juist door die focus een betekenisvolle rol in het geheel. Door 'etnisch' te zijn, werden zij 'mondiaal'.

In veel kerken was er ook sprake van een aanvullend gedachtengoed, namelijk dat het bereiken van autochtone Nederlanders als de tweede zendingsopdracht werd gezien. Kerken die deel uitmaakten van in Nederland gevestigde denominaties onderscheidden zich in diverse opzichten van hun meer liberale Nederlandse broeders en zusters. De verschillen werden vaak toegeschreven aan de negatieve invloed van de Nederlandse 'cultuur' op Nederlandse christenen. Daarnaast was er aandacht voor de seculiere Nederlandse samenleving en werd het daarin als verwaterd bevonden christendom vooral verklaard vanuit de Nederlandse welvaart. Tegelijkertijd was er in de meeste gevallen een ambivalentie in dit zendingsideaal: Nederlanders hadden duidelijk evangelisten nodig, maar de leiders van de migrantenkerken betwijfelden of zij hier wel toe geroepen waren. Zij verwezen hierbij naar sociale grenzen gemarkeerd door huidskleur, taalvaardigheid, klasse en tal van groep-specifieke vooroordelen. Sommigen projecteerden hun missionaire idealen op hun kinderen, die als tweede-generatie migranten met een hogere sociaal-economische status meer kans van slagen zouden hebben in het bereiken van autochtone Nederlanders.

In de hoofdstukken over de zendingspraktijk werd geconcludeerd dat ook het missionaire handelen met name gestalte kreeg binnen de grenzen van migrantengroepen. Enerzijds was dit het gevolg van reeds besproken intenties en kwam dit tot uiting in creatieve manieren om specifieke etnische groepen aan te spreken in een multi-etnisch publiek domein en in de eigen kerk. Anderzijds was het een niet direct intentioneel gevolg van de als zeer sterk bevonden relatie tussen evangelisatie aan de ene kant en het vormgeven van het alledaagse (kerk)leven aan de andere kant. Eén aspect hiervan was de dynamiek die ik noem: 'twee keer het kerkelijk werk benutten'. Kerkelijke activiteiten waren veelal niet duidelijk gemarkeerd als ófwel bedoeld voor buitenstaanders (zending), ófwel bedoeld voor de eigen leden. Deze twee doeleinden liepen door elkaar heen, wat te verklaren is vanuit het efficiënt moeten omgaan met schaarse bronnen. Vanwege het etnische karakter

van de meeste migrantenkerken gaf de dubbele functie van kerkelijke activiteiten een etnische kleur aan zendingswerk, bijvoorbeeld met betrekking tot taalgebruik, culturele items en thematiek. Een ander aspect van de sterke relatie tussen evangelisatie en de productie van het dagelijkse leven waren sociale netwerken. Kerkleden onderhielden en vormden sociale contacten met name binnen de eigen etnische groep, zowel op lokaal als transnationaal niveau, om culturele identiteiten en sociaal-economische zekerheden te (re)produceren. Tegelijkertijd verliep evangelisatie in hoge mate door netwerken heen en werd zij daarmee 'ge-etniseerd'. Dit speelde ook op het niveau van de kerkelijke gemeentes, die door andere partijen binnen de etnische gemeenschap werden gevraagd om in bepaalde activiteiten te participeren. Zo werd het Ghanese adventistische koor door andere Ghanese kerken uitgenodigd om deel te nemen aan lokale concerten en werden de Servisch-orthodoxe priesters door weinig actieve Orthodoxe Serviërs gevraagd om een zegen uit te spreken bij bepaalde gebeurtenissen.

In contrast hiermee was het evangeliseren van autochtone Nederlanders geen verlengstuk van de bestaande praktijken van kerken en kerkleden. Sommige migrantenkerken investeerden in het bouwen van bruggen om autochtonen te bereiken, door bijvoorbeeld onderwijs te geven in de Nederlandse cultuur of samen te werken met Nederlandse christenen. Daarnaast maakten ze gebruik van spirituele technieken zoals bidden en vasten, als ook van spontane ontmoetingen in het openbare leven. Het stond echter buiten kijf dat de sociale grenzen van vooral taal en huidskleur de totstandkoming van het evangeliseren van Nederlanders sterk belemmerde. Daarnaast zaten sommige kerkleiders gevangen tussen het willen bedienen van een specifieke migrantengemeenschap enerzijds en het willen bereiken van autochtone Nederlanders anderzijds: tussen het kiezen van een zwarte of een blanke gastspreker, bijvoorbeeld, of tussen het vestigen van de kerk in Amsterdam Zuidoost of in een 'blanker' deel van Amsterdam. De efficiënte dynamiek van 'twee keer het kerkelijk werk benutten' werkte juist niet als het ging om het bereiken van Nederlanders.

In de hoofdstukken over bekering werd opnieuw zichtbaar dat vooral mensen uit specifieke migrantengroepen zich bekeerden tot bepaalde typen of aspecten van het christendom in reactie op het bestaan en de activiteiten van de migrantenkerken. In veel gevallen had dit te maken met het willen (re)produceren van etnische identiteit (zoals de niet-christelijke Koreanen die zich aanvankelijk om 'culturele' redenen bij de Koreaanse gereformeerde kerk aansloten) en sociaal-economische zekerheid (zoals nieuwe Ghanese migranten die zich bij de Ghanese adventisten aansloten omdat zij daar andere, reeds meer gevestigde, migranten kenden). De overwegingen waren echter ook direct religieus van aard: binnen hun etnische of taalkundige groep zochten migranten over het algemeen naar een kerk die zo dicht mogelijk bij hun theologische overtuigingen stond. In sommige gevallen ging de keuze voor een kerk zelfs tegen sociaal-economische zekerheid in, zoals bij de Ghanese adventisten, die niet zelden werk en sociale status opgaven om deel te zijn van de kerk die 'ware kennis' had.

De migratiecontext maakte evangelisatie en bekering enerzijds lastig vanwege een veelheid aan factoren (visa-problemen, tijd- en ruimtegebrek, het Nederlandse weer, de mobiliteit en verspreiding van migranten, het hierboven genoemde probleem van 'drop-outs', enz.). Anderzijds bevorderde deze context juist dat migranten zich bekeerden. Dit werd al geïllustreerd door de hierboven genoemde culturele en sociaal-economische redenen. Een ander aspect was dat voor migranten die uit landen kwamen waar het

christendom een (onderdrukte) minderheid is, Nederland juist als ‘christelijk’ werd ervaren en het gemakkelijker werd bevonden om in dit land christen te worden. Terwijl bekend is dat vooral Afrikaanse christenmigranten zich verbazen over en belemmerd voelen door het gebrek aan christelijkheid in Europa, lijkt het erop dat migranten uit minder christelijke contreien zich juist eerder bekeren in een historisch gezien christelijk land als Nederland.

Zoals te verwachten vanuit bestaande studies, kwam bekering van autochtone Nederlanders over het algemeen niet vaak voor. Echter, er waren weinig kerken waar helemaal geen Nederlanders te vinden waren en vaak betrof het hier bekeerlingen die christen waren geworden of een andere vorm van christendom hadden aangenomen (bijvoorbeeld protestanten die rooms-katholiek, of rooms-katholieken die orthodox waren geworden). Er lagen twee grote dynamieken ten grondslag aan de bekering van Nederlanders. De eerste bestond uit verschillende vormen van ‘liefde en zorg’: huwelijksrelaties met migrantenchristenen, het ervaren van een warme gemeenschap in een migrantenkerk en sociaal-economische steun (met name relevant voor Nederlanders uit lagere sociale klassen). De tweede dynamiek was dat migrantenkerken met name aantrekkelijk bleken te zijn voor Nederlanders wanneer zij iets ‘nieuws’ boden op de religieuze markten. Zo werden bij de Ghanese adventisten specifieke lichamelijke praktijken gewaardeerd door Nederlanders en Nederlandse adventisten in het bijzonder, zoals muziek en dans, gebedsgenezing en geestenuitdrijving. Een bijzondere casus was de Russisch-orthodoxe kerk, waar een derde van de bezoekers autochtone Nederlander was, ondanks dat de kerk nauwelijks op evangelisatie gericht was. Ook hier bleek dat Nederlanders zich tot een migrantenkerk aangetrokken voelden omdat zij iets nieuws bracht op het gebied van spirituele ervaring (aandacht voor de zintuigen, ‘authenticiteit’, ‘diepgang’, ‘emotie’, enz.). Daarnaast illustreerde deze casus dat een migrantenkerk die een beklivende invloed wil uitoefenen op autochtonen, niet alleen iets onbekends moet aanbieden, maar dit moet combineren met het bekende, zoals de Nederlandse taal of de aanwezigheid van andere autochtone Nederlanders.

Op basis van de empirische hoofdstukken concludeer ik in het laatste hoofdstuk van dit proefschrift het volgende. Enerzijds bevestigt deze studie bestaande werken die handelen over ‘omgekeerde zending’. Evangelisatie was met name gericht op mede-migranten en niet op autochtone Nederlanders. Zoals anderen hebben voorgesteld, had dit ten dele te maken met de marginale positie van migranten, die zich belemmerd wisten door vormen van sociale en symbolische uitsluiting en hun beperkte beheersing van de Nederlandse taal. Anderzijds verlegt deze studie het begrip van de zending van migranten door de aandacht te vestigen op een aantal andere factoren, die een meer gebalanceerd beeld laten ontstaan. Deze factoren tonen dat de nadruk op het evangeliseren van migranten de positie van migrantenkerken versterkte. Het evangeliseren van migranten hielp de kerken om zich te vestigen op lokaal niveau. Hiermee kapitaliseerden de kerken hun kracht om een cultureel thuis te bieden aan migranten, die juist hiernaar op zoek waren. Bovendien konden migrantenkerken zich door het evangeliseren van migranten het beste positioneren in de interkerkelijke en interreligieuze competitie binnen de etnische groepen die zij vertegenwoordigden. Ten tweede bleek dat juist het ‘etnische’ karakter van de zending van migrantenkerken in sommige opzichten aantrekkelijk was voor autochtone Nederlanders. Dit werd duidelijk uit de waardering van autochtone Nederlanders voor de gemeenschapsvormen en vernieuwende religieuze praktijken van migrantenkerken. Ten

derde verworven migrantenkerken zich een betekenisvolle plek in wereldwijde denominaties, juist door zich te richten op het evangeliseren van groepen die hun broeders en zusters moeilijk konden bereiken. Dit complexe beeld beziend besluit ik met de conclusie dat de nadruk op het evangeliseren van migranten niet slechts het gevolg was van de marginale status van migrantenzendingen, maar juist een weg was om hun positie in verschillende sociale domeinen te versterken.